Handleiding Atlasproject 2007-2010

Versie 3 – april 2010

Een initiatief van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) en de Vlinderwerkgroep van Natuurpunt in samenwerking met de Jeugdbond voor Natuur en Milieu en de provincies.

1. Inleiding

Voor u ligt de handleiding van het vlinderproject 2007-2010 waarmee we in 2012 willen komen tot een nieuwe vlinderatlas van Vlaanderen. Het project is een initiatief van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) en de Vlinderwerkgroep van Natuurpunt en loopt in samenwerking met de Jeugdbond voor Natuur en Milieu, Likona, Ankona, Brakona, de verantwoordelijke diensten in West- en Oost-Vlaanderen en de Zuid-West-Vlaamse Vlinderkring (ZWVVK)**.** Het is de bedoeling om het veldwerk van het project op vier jaar af te ronden: 2007, 2008, 2009 en 2010.

Deze handleiding beschrijft de methode voor het veldwerk, de manier waarop de resultaten van het veldwerk op formulieren moeten ingevuld worden hoe deze online ingevuld kunnen worden.

Iedereen die de dagvlinders kan herkennen, kan aan het project deelnemen. Voor mensen die nog niet vertrouwd zijn met dagvlinders, is het project een mooie gelegenheid om deze groep te leren kennen. Door samen met ervaren vlinderaars het veld in te gaan of door zelfstudie, kan je heel wat ervaring opdoen, zodat je vanaf het tweede teljaar zelfstandig kan deelnemen!

Voor het welslagen van dit project is het van groot belang dat iedere medewerker deze handleiding zeer goed doorneemt. Als iedereen zich aan de beschreven methodiek houdt, kan het project een schat van gegevens opleveren die zowel betrouwbaar als onderling vergelijkbaar zijn. Lever daarom enkel gegevens in waarvan je zeker bent en die in het veld effectief werden vastgesteld. Het kan immers voorkomen dat een soort in een gebied wordt verwacht (b.v. op basis van het biotoop dat er aanwezig is), maar er niet werd aangetroffen. Het is zeer verleidelijk deze toch op je lijst in te vullen, maar zoiets doe je dus best niet!

Mochten er na het nalezen van deze handleiding nog onduidelijkheden zijn, dan kun je altijd contact opnemen met de initiatiefnemers (coördinaten: zie verder). Een versie van deze handleiding is ook te vinden op de site van de vlinderwerkgroep http://www.vlinderwerkgroep.be/.

Veel atlasplezier ! !

2. Doel van de vlinderatlas

Waarom een nieuwe dagvlinderatlas?

De laatste gebiedsdekkende verspreidingsgegevens van de dagvlinders in Vlaanderen werden begin jaren 1990 verzameld in het kader van het toenmalige vlinderproject van de Jeugdbond voor Natuur en Milieu (JNM). In 1999 verscheen met die gegevens het boek « Dagvlinders in Vlaanderen : ecologie, verspreiding en behoud ». Dat er sindsdien dingen veranderd zijn, staat wel vast, maar hoe groot die veranderingen precies zijn, weten we niet. Vandaar een nieuw atlasproject dat we in 2012 hopen af te ronden.

Samenwerking

De realisatie van een dagvlinderatlas is een ideale gelegenheid om een groot aantal natuurliefhebbers bij een gemeenschappelijk project te betrekken en een goede samenwerking tussen de verschillende geïnteresseerde verenigingen en instanties te stimuleren. Na het verschijnen van de vlinderatlas in 1999 werden vlindergegevens op allerlei beleidsniveaus gebruikt voor het beoordelen of bijsturen van het natuurbeheer, bij milieu-effectenrapportage (MER) enz. Daarom slaan het INBO en de Vlinderwerkgroep van Natuurpunt de handen in elkaar omdat beide organisaties perfect complementair zijn: het INBO zorgt voor de wetenschappelijke onderbouwing in de vorm van databankfaciliteiten terwijl Natuurpunt haar netwerk van vrijwilligers kan motiveren voor het verzamelen van gegevens. Ook andere organisaties zoals de JNM (Jeugdbond voor Natuur en Milieu), de koepels voor natuurstudie in enkele provincies (Limburg, Antwerpen en Vlaams-Brabant) en enkele lokaal zeer aktieve vlinderwerkgroepen (zoals de ZWVVK) nemen aktief deel aan dit vlinderproject.

De doelstellingen

Naast de al eerder vernoemde stimulering van samenwerking en het proberen betrekken van zoveel mogelijk (nieuwe) vrijwiligers willen we via het atlasproject gegevens verzamelen. Dit doen we met de volgende vier doelstellingen :

- De verspreiding van alle Vlaamse dagvlinders in kaart brengen
- Achterhalen van trends ten opzichte van de vorige verspreidingsatlas
- Populatieschattingen en gedetailleerde verspreiding van Rode-Lijstsoorten
- Netwerk van vlindermonitoringroutes verder uitbouwen

Vier luiken

Om deze doelstellingen te verwezenlijken, bestaat het vlinderproject uit 4 onderdelen:

1. losse waarnemingen verzamelen van alle soorten in alle atlashokken
2. aantalsschattingen van alle soorten in steekproefhokken waarin bepaalde kilometerhokken in detail geteld worden
3. gedetailleerde inventarisatie van de Rode-Lijstsoorten
4. dagvlindermonitoring

Aan elk van deze luiken zal in deze handleiding aandacht worden besteed.

Digitaal invoeren

Alle gegevens van losse waarnemingen en Rode-Lijstsoorten kunnen worden ingevoerd via de website www.waarnemingen.be, de andere gegevens via http://vlinders.inbo.be/. De verschillende formulieren voor de vier onderdelen van het project zijn te vinden op http://www.vlinderwerkgroep.be

3. Methode van het veldwerk

Het aanbevolen boek om vlinders op naam te brengen is zonder twijfel “Wynhoff I., van der Made J.G. & van Swaay C.A.M. 1999. Veldgids dagvlinders. Stichting Uitgeverij KNNV/De Vlinderstichting, Utrecht/Wageningen”. Meer info over veldgidsen en andere vlinderliteratuur vind je op http://www.vlinderwerkgroep.be. Als je een beeld wilt van de huidige verspreiding van de soorten kan je terecht in Maes & Van Dyck 1999. Dagvlinders in Vlaanderen - Ecologie, verspreiding en behoud. Stichting Leefmilieu i.s.m. Instituut voor Natuurbehoud en Vlaamse Vlinderwerkgroep, Antwerpen/Brussel of op de website van het INBO http://www.inbo.be

3.1. Losse waarnemingen

Losse waarnemingen zijn de basis voor de meeste verspreidingsatlassen. Ondanks de meer gestandaardiseerde aanpak van dit project blijven ook hier losse waarnemingen van groot belang. Alle waarnemingen van dagvlinders zijn daarom welkom en iedereen kan hieraan deelnemen. Waarnemingen uit tuinen, reservaten, wegbermen ... eender waar in Vlaanderen zijn nuttig. Niet alleen van zeldzame soorten, maar ook van algemene.

Losse waarnemingen worden bij voorkeur ingegeven op de website www.waarnemingen.be. Mensen die hun gegevens liever in excel invoeren, kunnen een invoerformulier downloaden op de website van de vlinderwerkgroep: http://www.vlinderwerkgroep.be.

“Oude” waarnemingen die verzameld werden tussen de vorige atlas (die gegevens had tot 1998) en de start van dit project (2007) mogen uiteraard ook nog altijd opgestuurd worden (liefst in excel of access formaat) of ingegeven worden in de webapplicatie. Op die manier gaan er uit de tussenperiode zo weinig mogelijk gegevens verloren.

3.2. Steekproefhokken

Dit onderdeel is ondertussen afgerond.

3.3. Rode-Lijstsoorten

Van de Rode-Lijstsoorten willen we graag een actuele stand van zaken krijgen van hun huidige verspreiding. Daarom wordt getracht om overal in Vlaanderen de geschikte biotopen te onderzoeken op de aanwezigheid van Rode-Lijstsoorten (zie Tabel 1 voor de volledige lijst). Op de website http://www.vlinderwerkgroep.be staan per atlashok de potentieel geschikte biotopen voor Rode-Lijstsoorten in grote biotoopindelingen: heide (roze arcering op de kaart), loofbos (bruin), grasland (groen), moeras (blauw), struweel (rood), duin (oranje) (zie voorbeeldkaartje hieronder). Ook de Rode-Lijstsoorten die in het recente verleden in het atlashok gezien werden, staan vermeld op het formulier. Op de achterkant van het formulier staat diezelfde kaart zonder opdruk van de te bezoeken biotopen; hierop kan je je waarnemingen van de verschillende soorten noteren gebruik makend van de afkortingen in Tabel 1. Noteer achter elke afkorting ook de aantallen van elke soort die je op de verschillende plekken waarneemt. Als je op een bepaalde plek wel gezocht hebt maar geen van de Rode-Lijstsoorten gevonden hebt, noteer je dat als nulwaarneming door de plek op de kaart aan te duiden met (0) op de kaart.

Tabel 1. Rode-Lijst- en aandachtsoorten die in detail geïnventariseerd worden samen met hun afkortingen. Per soort staat het biotooptype waarin je ze op de kaart moet zoeken.

Soort	Afkorting	Biotooptype	Periode
Aardbeivlinder	ABV	Graslanden en heiden	1. mei-begin juni
Bont dikkopje	BOD	Heiden en bossen	1. mei-begin juni

Boswitje	BOW	Graslanden	1. mei, 2. juli
Bruin blauwtje	BRB	Graslanden	1. mei, 2. augustus
Bruin dikkopje	BRD	Graslanden	1. mei, 2. augustus
Bruine eikenpage	BEP	Loofbosranden	1. juli
Bruine vuurvlinder	BVV	Graslanden	1. mei, 2. augustus
Dambordje	DAB	Graslanden	1. juli
Dwergblauwtje	DWB	Graslanden	1. juli-augustus
Eikenpage	EIP	Loofbosranden	1. juli
Gentiaanblauwtje	GEB	Heiden	1. juli- begin augustus
Groentje	GRO	Heiden	1. mei-juni
Grote vos	GRV	Loofbossen	1. vnl juli
Grote weerschijnvlinder	GRW	Loofbossen	1. juli
Heideblauwtje	HEB	Heiden	1. juli
Heivlinder	HEV	Heiden	1. eind juli-augustus
Iepenpage	IEP	Loofbossen	1. juli
Kaasjeskruiddikkopje	???	Graslanden	1. april-mei, 2. juni-aug
Keizersmantel	KEM	Loofbossen	1. juli
Klaverblauwtje	KLB	Graslanden	1. mei-juni, 2. juli-augustus
Kleine ijsvogelvlinder	KIV	Loofbossen	1. juli
Kleine parelmoervlinder	KPV	(Duin)graslanden	1. mei, 2. juli-augustus
Kommavlinder	KOV	Graslanden en Heiden	1. augustus
Rouwmantel	ROM	Loofbossen	1. vnl. juli-augustus
Sleedoornpage*	SDP	Sleedoornhagen	1. augustus-september
Spiegeldikkopje	SPD	Moerassen	1. juni-juli
Veldparelmoervlinder	VPV	Graslanden	1. mei-juni

De Sleedoornpage kan beter in de winter gezocht worden door Sleedoornhagen te controleren op de aanwezigheid van eitjes.

Hieronder geven we per biotooptype en per maand, de soorten die je er zou kunnen verwachten.

Schrale graslanden

Mei-Juni: Aardbeivlinder, Boswitje (kalkgraslanden), Bruin blauwtje, Bruin dikkopje (kalkgraslanden), Bruine vuurvlinder, Klaverblauwtje (kalkgraslanden), Kleine parelmoervlinder (duinen), Veldparelmoervlinder

Juli: Boswitje, Dambordje, Dwergblauwtje, Kaasjeskruiddikkopje, Klaverblauwtje, Kleine parelmoervlinder (duinen)

Augustus: Bruin blauwtje, Bruin dikkopje (kalkgraslanden), Bruine vuurvlinder, Dwergblauwtje (kalkgraslanden), Heivlinder (duinen), Klaverblauwtje (kalkgraslanden), Kleine parelmoervlinder, Kommavlinder

September: Kleine parelmoervlinder (duinen)

Heiden

Mei-Juni: Aardbeivlinder, Bont dikkopje, Groentje

Juli-Augustus: Gentiaanblauwtje, Heideblauwtje, Heivlinder, Kommavlinder

Bossen en struwelen

Mei-Juni: Bont dikkopje

Juli: Bruine eikenpage, Eikenpage, Grote vos, Grote weerschijnvlinder, Iepenpage, Keizersmantel, Kleine ijsvogelvlinder, Rouwmantel

Augustus: Grote vos, Rouwmantel, Sleedoornpage

September: Sleedoornpage

Moerassen
Juni-Juli: Spiegeldikkopje

De formulieren met daarop de waargenomen soorten mogen opgestuurd worden naar Dirk Maes, INBO, Kliniekstraat 25, B-1070 Brussel. Daar zullen alle waarnemingen gedigitaliseerd worden zodat we een zeer gedetailleerd beeld krijgen van de verspreiding van de Rode-Lijstsoorten in Vlaanderen.
Indien je deze methode te omslachtig vindt, kan je op www.waarnemingen.be via Invoeren > Projectwaarneming je waarnemingen (incl. nulwaarnemingen) invoeren.
Op basis hiervan kan heel precies beheersadvies gegeven worden over plekken met Rode-Lijstsoorten. Bovendien kan dit gebruikt worden om beleidsmakers (zowel lokaal als Vlaams) te wijzen op plekken die zeker in het Vlaams Ecologisch Netwerk moeten opgenomen worden of welke gebieden prioritair aangekocht moeten worden voor het behoud van dagvlinders in Vlaanderen.

Hieronder geven we zeer bondig wat nuttige informatie die kan helpen bij het inventariseren van de Rode-Lijstsoorten. De informatie betreffende de verspreiding geeft een indicatie van waar de soort met de grootste kans kan aangetroffen worden. Dit wil **niet** zeggen dat er op andere plaatsen geen individuen van de soort waargenomen kunnen worden.

Aardbeivlinder (*Pyrgus malvae*)
Biotoop: droge (Hei)schrale graslanden
Waardplant: Tormentil
Gekende verspreiding: Gulke Putten, Drongengoedbos, Houthulst, (Stamprooierbroek)

Bont dikkopje (*Carterocephalus palaemon*)
Biotoop: brede bospaden vaak in de buurt van water
Waardplant: Pijpenstrootje, Hennegras, andere breedbladige grassen…
Verspreiding: Kempen
Overige: vaak nectarzoekend op Braam

Boswitje (*Leptidea sinapis*)
Biotoop: droge schrale (kalk-)graslanden aan bosranden
Waardplant: Veldlathyrus, Vogelwikke
Verspreiding: ZO-Limburg

Bruin blauwtje (*Aricia agestis*)
Biotoop: graslanden, ruderale terreinen, opgespoten terreinen
Waardplant: Reigersbek, Ooievaarsbek
Verspreiding: West- en Oost-Vlaanderen, langs grote rivieren,

Bruin dikkopje (*Erynnis tages*)
Biotoop: droge schrale graslanden, kalkgraslanden

Waardplant: Gewone en smalle rolklaver, Moerasrolklaver, Paardehoefklaver
Verspreiding: ZO-Limburg

Bruine eikenpage (*Satyrium ilicis*)
Biotoop: Bosranden, droge heide met verspreide eikjes
Waardplant: Zomereik
Verspreiding: Kempen

Bruine vuurvlinder (*Lycaena tityrus*)
Biotoop: graslanden
Waardplant: Veldzuring
Verspreiding: Omgeving van Aarschot

Dambordje (*Melanargia galathea*)
Biotoop: droge schrale graslanden, kalkgraslanden
Waardplant: Grassen
Verspreiding: ZO-Limburg

Dwergblauwtje (*Cupido minimus*)
Biotoop: droge schrale graslanden, kalkgraslanden
Waardplant: Wondklaver
Verspreiding: ZO-Limburg

Gentiaanblauwtje (*Maculinea alcon*)
Biotoop: vochtige heide
Waardplant: Klokjesgentiaan
Verspreiding:Kempen

Groentje (*Callophrys rubi*)
Biotoop: vochtige heide, kapplaatsen in bossen, kalkgraslanden
Waardplant: Brem, Gewone dophei, Struikheide, Zonneroosje ...
Verspreiding: vnl. Kempen, maar ook enkele geïsoleerde plekken op de heiden in West- (Wingene) en Oost-Vlaanderen (Drongengoedbos)

Grote vos (*Nymphalis polychloros*)
Biotoop: Bossen
Waardplant: Iep, Wilg
Verspreiding: slecht gekend, door grote mobiliteit overal waar te nemen

Grote weerschijnvlinder (*Apatura iris*)
Biotoop: Bossen
Waardplant: Boswilg
Verspreiding: Stamprooierbroek (Bree), Jagersborg (Maaseik), Doode Bemde (Oude-Heverlee), Zoniënbos (Brussel)

Heideblauwtje (*Plebeius argus*)
Biotoop: droge en vochtige heide
Waardplant: Gewone dophei, Struikhei
Verspreiding: Kempen

Heivlinder (*Hipparchia semele*)
Biotoop: droge heide, duinen
Waardplant: Schapegras, Struisgras, Helm, Zwenkgras
Verspreiding: Kust en Kempen

Kaasjeskruiddikkopje (*Carcharodus alceae*)
Biotoop: droge graslanden, bermen, ruderale terreinen

Waardplant: diverse soorten kaasjeskruid en heemst
Verspreiding: nieuwe soort, oprukkend vanuit Wallonië

Keizersmantel (*Argynnis paphia*)
Biotoop: bossen
Waardplant: Viooltjes
Verspreiding: vermoedelijk uitgestorven, laatste waarneming in Het Leen in Eeklo

Klaverblauwtje (*Polyommatus semiargus*)
Biotoop: droge schrale graslanden, kalkgraslanden
Waardplant: Rode klaver
Verspreiding: ZO-Limburg

Kleine ijsvogelvlinder (*Limenitis camilla*)
Biotoop: bossen
Waardplant: Kamperfoelie
Verspreiding: vnl. Kempen, maar ook elders verspreid in loofbossen

Kleine parelmoervlinder (*Issoria lathonia*)
Biotoop: droge schrale (duin-)graslanden
Waardplant: Duinviooltje, Driekleurig viooltje, Akkerviooltje
Verspreiding: vnl. westkust (De Panne tot Nieuwpoort) en Oost-Limburg, maar ook elders af en toe zwervend waargenomen

Kommavlinder (*Hesperia comma*)
Biotoop: droge schrale graslanden, droge heide
Waardplant: Schapegras
Verspreiding: Kempen

Rouwmantel (*Nymphalis antiopa*)
Biotoop: Bossen
Waardplant: Iep, Berk, Wilg
Verspreiding: slecht gekend, door mobiliteit overal waar te nemen

Sleedoornpage (*Thecla betulae*)
Biotoop: Sleedoornhagen
Waardplant: Sleedoorn
Verspreiding: vnl. Zuid-Vlaanderen, Leemstreek

Spiegeldikkopje (*Heteropterus morpheus*)
Biotoop: vochtige graslanden
Waardplant: Hennegras, Pijpenstrootje
Verspreiding: vermoedelijk uitgestorven, laatste waarneming in Stamprooierbroek

Veenhooibeestje (*Coenonympha tullia*)
Biotoop: natte heide, hoogveen
Waardplant: Veenpluis
Verspreiding: vermoedelijk uitgestorven, laatste waarnemingen in Mol en Meeuwen

Veldparelmoervlinder (*Melitaea cinxia*)
Biotoop: droge schrale graslanden
Waardplant: Smalle weegbree
Verspreiding: Omgeving van Balen-Mol en Zutendaal

Zilveren maan (*Boloria selene*)
Biotoop: natte schrale graslanden
Waardplant: Moerasviooltje

Verspreiding: vermoedelijk uitgestorven, laatste waarneming in Aa-Beekvallei in Grote-Brogel

3.4. Dagvlindermonitoring

Dagvlindermonitoring tracht trends in de aantallen dagvlinders te achterhalen door het wekelijks tellen van vaste trajecten, de zogenaamde vlinderroutes. Dergelijke tellingen gebeuren al sinds 1976 in Groot-Brittannië en ook in Nederland en Vlaanderen werd er in 1991 mee begonnen. De dagvlindermonitoring binnen het Vlinderproject heeft tot doel het netwerk van vlinderroutes in Vlaanderen uit te breiden. Op Europees vlak wordt hieromtrent samengewerkt met ander landen en regio's die aan vlindermonitoring doen (Groot-Brittannië, Nederland, Catalonië, Finland, Duitsland, Oekraïne ...).

Dagvlindermonitoring bestaat erin dat dagvlinders (aantal soorten en aantallen individuen per soort) tussen april en september wekelijks op een vaste route worden geteld. Doordat deze tellingen op alle vlinderroutes op dezelfde gestandardiseerde methode gebeuren, kunnen de verwerkte gegevens gebruikt worden om na te gaan in hoeverre de aantallen van de verschillende vlindersoorten van jaar tot jaar, of tussen gebieden en verschillende beheersregimes verschillen. De techniek van monitoring is vrij eenvoudig: een vlinderroute is een **vast traject** met maximaal 20 **secties die elk 50 meter lang zijn** en een **homogene vegetatie** hebben. De route wordt **wekelijks gewandeld** tussen 1 april en 30 september, als aan de minimaal noodzakelijke weersomstandigheden is voldaan. Het aantal exemplaren van de verschillende soorten in een denkbeeldige kooi rond de waarnemer wordt geteld. Het volume waarbinnen wordt geteld beperkt zich tot 2,5 m links, 2,5 m rechts en 5 m voor en boven de teller.

Jezelf opgeven om aan vlindermonitoring te doen kan bij Dirk Maes (dirk.maes@inbo.be) . Je krijgt dan een routenummer en toegang tot het invoerformulier op de website (http://vlinders.inbo.be). Denk er wel aan dat de route wekelijks gewandeld moet worden en dit best gedurende vele jaren! Je zoekt hierdoor dus best een kleine groep vlinderaars bijeen om de klus te klaren.

4. Meer info en vragen over het atlasproject

Alle informatie over het vlinderproject is te vinden op http://www.vlinderwerkgroep.be.
Hier vind je ook antwoorden op specifieke vragen m.b.t. het adopteren van een atlashok, vlindermonitoring, ... Als je vraag daar niet opgelost geraakt mag je altijd de volgende

personen contacteren: Wouter Vanreusel (wouter.vanreusel@natuurpunt.be) of Dirk Maes (dirk.maes@inbo.be).

De vlinderwerkgroep heeft een electronische nieuwsbrief: de Vlinder.Flits. Inschrijven kan via de website van Natuurpunt onder Mijn Natuurpunt > Mijn e-zines of rechtstreeks via http://www.natuurpunt.be/mijnnatuurpunt/Ezines.aspx. Hiervoor dien je eerst te registreren via http://www.natuurpunt.be/mijnnatuurpunt/Registratie-info_525.aspx. De vlinderwerkgroep heeft ook een mailing list “Papilio” waar je op de hoogte kan blijven van alles wat er rond vlinders in Vlaanderen gebeurt. Inschrijven kan op de volgende website: http://www.inbo.be (zoek naar “Mailforum”). Discussies over moeilijke determinaties kan je ook voeren op www.natuur-forum.be.